

УДК 322.234:631.1

Лазарєва О.В.

ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Проведено комплексний аналіз ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, їх інтенсифікації, обґрунтовані пріоритетні напрямки розв'язання проблем ефективного використання земельних ресурсів

The complex analysis of efficiency the uses of land of the agricultural setting is conducted. The priorities directions of decision of problems of the effective use of the landed resources are proposed

Земельні ресурси завжди були основним і незамінним джерелом багатства націй, оскільки вони забезпечували суспільство продуктами харчування, тваринництво – кормами, а промисловість сировиною.

Але внаслідок високої господарської освоєності земель, екстенсивного використання ріллі, посилюються процеси їх деградації, ґрунти втрачають свою родючість, в результаті чого знижується урожайність культур, погіршується екологічна ситуація і ін. Свідченням цьому є те, що за останні 15 років натуральні показники ефективності земельних угідь знизились майже втричі. У зв'язку з цим стратегічний напрям розвитку аграрного сектора повинен бути орієнтований на ефективне використання земельних ресурсів.

Саме тому дослідження проблем ефективності використання земельних ресурсів є невідкладними та вимагають негайного вирішення, що і зумовило вибір теми статті.

Питання, що відображають ефективне використання земельних ресурсів, знайшли своє відображення в наукових працях відомих вітчизняних вчених. Так, в працях А.С. Даниленка розглядаються питання удосконалення земельних відносин в контексті проведення аграрної реформи [1]. А.М. Третяк [2] досліджує пріоритетні напрямки розвитку земельних відносин, які базуються на регулюванні відносин власності. В.Я. Месель-Веселяк [3] проблеми підвищення ефективності використання земельних ресурсів розглядає крізь призму вдосконалення форм господарювання на селі. В.М. Кривов [4] в своїх працях також приділяє увагу питанням раціонального використання землі на основі економічних важелів. Праці В.В. Горлачука та А.Я. Сохнича [5] висвітлюють теоретико-методичні засади та методологічні положення управління землекористуванням. В працях Д.С. Добряка [6] акцентується увага на формуванні концепції еколого-безпечного використання землі.

Узагальнюючи результати наукових досліджень цих науковців, спрямованих на розв'язання проблем раціоналізації землекористування, відзначимо, що низка питань, що розкривають шляхи підвищення ефективності

використання земельних ресурсів залишаються дискусійними і потребують подальших досліджень. Особливо гостро ця проблема стоїть у період формування ринкових відносин у землекористуванні, коли питання ефективності використання землі стоїть на першому місці. Тому авторські дослідження, присвячені цій проблемі і представляють актуальність роботи.

Виходячи з вищесказаного, метою статті є аналіз сучасного рівня використання земельних ресурсів та обґрунтування напрямків підвищення його ефективності.

Методологічну основу проведеного дослідження склали теоретичні положення економічної науки, наукові праці вітчизняних вчених, присвячені проблемам раціонального землекористування, звітні матеріали Державного комітету статистики України. Методика дослідження являє собою систему, утворену з сукупності логічних прийомів, методичних правил з використанням статистичного методу (при оцінці сучасного стану використання земельних ресурсів), порівняльного аналізу (при обґрунтуванні тенденцій розвитку землекористування регіону) та методу наукового узагальнення (при обґрунтуванні шляхів підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів).

Основою розвитку сільського господарства і збільшення виробництва сільськогосподарської продукції є високоєфективне використання землі завдяки підвищенню її продуктивності. Саме ця обставина виділяє методологію визначення ефективності використання землі у контексті порівняльного аналізу регіонів, виходячи з якісних параметрів землі, що формують її ціну (табл. 1).

Аналіз ефективності використання сільськогосподарських угідь свідчить про чітку залежність вартісних показників економічної ефективності від грошової оцінки сільгоспугідь. Так, в Херсонській області грошова оцінка сільськогосподарських угідь станом на 01.01.2009 року складала 12072,89 тис. грн., що на 3064,31 тис. грн. або на 34% більше, ніж грошова оцінка одного гектара відповідних угідь Миколаївської області. При цьому, як і виробництво валової продукції, так і прибуток на один гектар сільськогосподарських угідь Херсонської області більші за аналогічні показники Миколаївської області відповідно на 50% та на 48%. Водночас співвідношення між виробництвом валової продукції, отриманої з одного гектара сільськогосподарських угідь і їх грошовою оцінкою складало у Миколаївській області 10,5% та у Херсонській області – 11,8%. Це свідчить про те, що кількість одержаної продукції в повній мірі залежить від грошової оцінки угідь, на яких ця продукція вироблена.

Що стосується натуральних показників ефективності використання землі, які характеризують рівень використання певних видів сільськогосподарських угідь при виробництві окремих видів продукції рослинництва і тваринництва, то в Херсонській області вони теж більші, ніж на Миколаївщині (див. табл. 1).

Таблиця 1

Економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь
Миколаївської та Херсонської областей станом на 01.01.2009 р.

Показники	Адміністративно-територіальна одиниця (область)	
	Миколаївська	Херсонська
Грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь:		
- станом на 01.07.95	2981	3995
- з урахуванням коефіцієнта індексації 3,022 станом на 01.01.2009	9008,58	12072,89
Валова продукція в розрахунку на один гектар, грн.	946,87	1420,67
Прибуток на один гектар, грн.	81,09	120,15
Вироблено на 100 га сільгосподарських угідь, ц:		
- молока	188,6	162,92
- приросту великої рогатої худоби	5,4	10,5
Вироблено на 100 га ріллі, ц:		
- зерна	377,4	455,7
- цукрових буряків	31,3	0,2
- приросту свиней	7,7	10,9
Вироблено на 100 га посіву зернових:		
- приросту птиці, ц	9,2	4,4
- яєць, тис. шт.	417,1	403,6
Урожайність, ц/га:		
- зерна	12,3	16,0
- соняшнику	9,5	5,7
- цукрових буряків	124,3	233,8
- картоплі	47,5	90,4
- овочів	93,8	121,0
Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %:		
- зерна	0,2	8,3
- соняшнику	52,0	33,8
- цукрових буряків	-23,5	-
- картоплі	2,7	52,7
- овочів	-8,9	2,2

Порівнюючи їх, слід зазначити, що рівень виробництва приросту великої рогатої худоби більший на Херсонщині майже в 2 рази, а свинини – в 1,4 рази. Причиною цього є спад загального обсягу виробництва тваринницької продукції в Миколаївській області, зумовлений зменшенням поголів'я великої рогатої худоби, свиней і ін. Така ситуація пояснюється, перш за все, погіршенням кормової бази тваринництва в результаті досить низької питомої ваги кормових культур в загальній площі посіву сільськогосподарських культур, низькими закупівельними цінами на тваринницьку продукцію.

Про економічну ефективність виробництва продукції рослинництва свідчать і показники ефективності по окремих культурах. За результатами табл. 1 можна зробити висновок, що найбільш рентабельними культурами для Херсонської області є зерно, соняшник та картопля, а для Миколаївської – соняшник, хоча останній у контексті збіднення ґрунтів на вміст у них гумусу накладає обмеження його площі у структурі посівів. Принаймні такої думки притримуються і інші дослідники [7, с. 31], в працях яких надаються аргументовані докази стосовно збитковості вирощування соняшника. В цілому по Україні, співвідношення між прибутком з одного гектара соняшника та витратами на його вирощування на аналогічній площі становить 0,49.

Що стосується низької урожайності сільськогосподарських культур, то причиною цього відсутність системи сівозмін, науково обґрунтованих технологій вирощування культур, матеріальних і фінансових ресурсів, ігнорування фактору ґрунтового покриття тощо.

Водночас, урожайність всіх культур, крім соняшника, вища в Херсонській області, порівняно з Миколаївською. Це свідчить, що грошова оцінка сільськогосподарських угідь справляє значний вплив на ефективність використання земельних ресурсів, підвищення родючості ґрунтів і, внаслідок цього, збільшення виробництва продукції.

Результативність сільськогосподарського виробництва значною мірою зумовлена структурою земельних угідь та посівних площ (табл. 2).

Таблиця 2

Показники використання земельних ресурсів в Миколаївській та Херсонській областях станом на 01.01.2009 р.

Показники	Миколаївська обл.	Херсонська обл.
Коефіцієнт господарського використання землі (с-г освоєність)	0,82	0,69
Коефіцієнт розорюваності території	0,69	0,65
Коефіцієнт розорюваності сільськогосподарських угідь	0,85	0,90
Коефіцієнт використання ріллі	0,78	0,76
Питома вага культур, що вимагають інтенсивного обробітку	35,7	27,8

Дані табл. 2 свідчать, що коефіцієнт господарського використання землі, який характеризує відношення площі сільськогосподарських угідь до всієї земельної площі регіону, в Миколаївській області перевищує Херсонську на 18%. Відношення ріллі до загальної земельної площі в середньому складає 0,67 при майже однаковій площі ріллі в згадуваних областях. Коефіцієнт розорюваності сільськогосподарських угідь більший на Херсонщині, що пояснюється меншою площею сільгоспугідь.

Коефіцієнт використання ріллі, який представляє відношення площі посівів до площі ріллі коливається від 0,78 до 0,76. Питома вага культур, що вимагають інтенсивного обробітку, в Миколаївській області перевищує аналогічний показник на Херсонщині на 28,4%, що зумовлено недосконалістю структури посівних площ, яка значною мірою впливає на ефективність використання земельних ресурсів (табл. 3).

Таблиця 3

Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур по всіх категоріях господарств станом на 01.01.2009 р.

Посівна площа	Миколаївська обл.		Херсонська обл.	
	тис. га	%	тис. га	%
Всього	1323,9	100,0	1345,8	100,0
Зернові:	807,2	60,9	688,1	51,1
Озимі зернові:	416,2	31,4	375,8	27,9
в тому числі				
- пшениця	316,6	23,9	343,9	25,6
- жито	1,5	0,1	4,6	0,3
- ячмінь	98,6	7,4	27,3	2,0
Ярі зернові:	390,5	29,5	312,3	23,2
в тому числі				
- пшениця	5,2	0,4	3,2	0,2
- ячмінь	307,9	23,3	243,0	18,1
- овес	3,6	0,3	7,0	0,5
- кукурудза	34,3	2,6	25,8	1,9
- просо	8,9	0,6	8,0	0,6
- гречка	5,4	0,4	1,4	0,1
- рис	-	-	5,8	0,4
- зернобобові	20,5	1,5	9,0	0,7
Технічні культури:	395,9	29,9	473,4	35,2
в тому числі:				
- цукрові буряки	5,8	0,4	0,1	-
- соняшник	307,1	23,2	308,1	22,9
- соя	29,0	2,2	84,4	6,3
- ріпак	46,7	3,5	52,5	3,9
Картопля і овоче-баштанні культури:	42,6	3,2	101,8	7,6
в тому числі				
- картопля	22,2	1,7	24,0	1,8
- овочі	17,3	1,3	39,8	3,0
Кормові культури:	78,2	6,0	82,5	6,1
в тому числі				
- кормові коренеплоди	3,3	0,2	3,1	0,2
- кукурудза на силос і зелений корм	30,6	2,3	10,7	0,8
- однорічні трави	17,1	1,3	36,4	2,7
- багаторічні трави	24,2	1,8	24,2	1,8

Так, у посівах сільськогосподарських культур найбільшу частку становлять зернові та технічні культури. Якщо в Херсонській області питома вага зернових складає половину від загальної площі, то в Миколаївській – майже 61%. Хоча, як свідчать дані табл. 1, зернові культури мають низьку рентабельність, що зумовлено нестабільною ринковою ситуацією в аграрному секторі. Серед зернових культур найбільша питома вага припадає на озимі зернові - відповідно 31,4% та 27,9% у Миколаївській та Херсонській областях. Проте враховуючи ризик загибелі озимих зернових у зимовий період на Півдні України та з метою стабілізації продовольчого ринку зерна, існує практика заміни посіву ярими культурами, які мають не тільки продовольче, а й промислове значення. В першу чергу це ярий ячмінь пивоварних сортів. Так, на Миколаївщині, ярий ячмінь в структурі ярих зернових займає майже 80%, що продиктоване умовами ринку, враховуючи наявність в області пивзаводу «Янтар», який виробляє пиво для Півдня України.

В групі технічних культур цукрові буряки, соя та ріпак значно поступились соняшнику, питома вага якого в цій групі культур становить на Миколаївщині та Херсонщині відповідно 77,5 та 65,1%. З цього приводу зазначимо, що у структурі посівів питома вага площі соняшнику повинна займати не більше 10-14%, хоча фактично займає 23% посівної площі.

Недоліком структури посівних площ в аналізованих областях є низька питома вага посіву картоплі та овочевих культур, що складає відповідно 3,2 та 7,6%. Мотивація до скорочення цих площ через значні матеріальні затрати і затрати праці на їх вирощування є не виправданою, оскільки ринок потребує цих культур як джерело основних продуктів харчування.

Негативні тенденції, що існують в землекористуванні, спричинені у значній мірі екстенсивним характером використання землі, недостатньою кількістю внесення добрив та інших засобів інтенсифікації, що є основним напрямком підвищення ефективності використання землі (табл. 4).

Таблиця 4

Основні показники інтенсифікації використання землі в Миколаївській та Херсонській областях станом на 01.01.2009 р.

Показники	Миколаївська обл.	Херсонська обл.
Припадає на 1 га ріллі:		
- основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення, грн.	1674,2	2024,7
- виробничих витрат, грн.	683,6	613,9
- затрат живої праці на виробництво продукції сільського господарства, люд-год.	29,6	29,1
Припадає на 1 га посівної площі:		
- внесених органічних добрив, т	0,1	0,1
- мінеральних добрив, кг діючої речовини	29	33

Аналіз табл. 4 дозволяє зробити висновок, що фондабезпеченість Херсонської області перевищує аналогічний показник по Миколаївській області на 20,9% при майже однаковій площі ріллі, що свідчить про переваги розвитку матеріально-технічної бази Херсонщини та вдосконалення її технологічної структури. Тому очевидним є той факт, що зростання оснащеності господарств основними виробничими фондами підвищує рівень використання і продуктивності земельних ресурсів. Маючи поліпшену технічну озброєність сільського господарства, в Херсонській області затрати живої праці на виробництво продукції є дещо меншими, що в свою чергу підвищує продуктивність праці. Аналогічно цьому, і виробничі витрати на один гектар мають відповідну тенденцію.

Практика світового землеробства дозволяє зробити висновок, що основними факторами інтенсифікації рослинництва виступають добрива. Водночас аналіз даних табл. 4 свідчить, що використання мінеральних добрив на Миколаївщині та Херсонщині не відповідає вимогам землеробства: при обсязі внесення близько 30 кг діючої речовини на гектар посівів не забезпечується потреба сільськогосподарських культур у поживних речовинах для формування запланованого врожаю та відтворення родючості ґрунтів. З цього приводу зазначимо, що за підрахунками науковців, щорічний недобір сільськогосподарської продукції в перерахунку на зерно через дефіцит добрив становить понад 18 млн. т [7, с. 33]. Незадовільний стан хімізації землеробства спричинений зростанням цін на мінеральні добрива, зниженням купівельної спроможності споживачів та відсутністю сприятливої кредитної політики для аграріїв.

З метою компенсації недостатньої кількості гною, який вноситься в Миколаївській та Херсонській областях на рівні 0,1 т на гектар, в якості органічних добрив на полях необхідно залишати нетоварну частку врожаю: соломі, подрібнені стебла соняшника та інші післяжнивні рештки, які після приорювання забезпечать умову підвищення родючості ґрунту.

Отже, за результатами аналізу процесу інтенсифікації, яка є умовою ефективного використання землі, можна зробити висновок, що підвищення інтенсивності сільськогосподарського виробництва забезпечує не тільки збільшення виходу продукції з одного гектара земельної площі (див. табл. 1), але й скорочує затрати праці і коштів на її одиницю (табл. 4), в чому і виражається сутність інтенсифікації.

Комплексний аналіз сучасного рівня використання земельних ресурсів засвідчив, що показники економічної ефективності використання земельних ресурсів у великій мірі визначаються розміром грошової оцінки сільгоспугідь, а рівень сільськогосподарського виробництва зумовлений структурою земельних угідь та посівних площ. Значною мірою на ефективність використання земельних ресурсів впливає інтенсифікація виробництва.

Одним з основних критеріїв ефективного використання земельних ресурсів є продуктивність угідь, яка визначається урожайністю культур у сівозмінах та продуктивністю тварин, рівень технологічного оснащення сільського господарства та система ведення виробництва.

Серед причин, що зумовлюють невідповідність між величиною природного потенціалу земель і рівнем його використання в регіонах є висока розораність агроландшафтів.

Одним з напрямків підвищення ефективності використання земельних ресурсів є впровадження екологічно обґрунтованих систем ведення сільського господарства, адаптованих до місцевих умов.

З метою підвищення ефективності використання земельних ресурсів в сільськогосподарських підприємствах необхідно впроваджувати заходи з вдосконалення структури посівних площ, застосування ґрунтозахисної системи землеробства, раціональної організації території, угідь, сівозмін, удосконалення технологій виробництва сільськогосподарських культур. Для ефективного використання земельних ресурсів необхідна така агротехнічна система ведення сільського господарства, яка повною мірою відповідає природно-екологічним умовам та ресурсам території тієї чи іншої області.

Впровадження запропонованих заходів підвищення ефективності використання землі є запорукою розвитку всіх галузей сільського господарства, підвищення добробуту населення і зміцнення економіки країни.

З метою реалізації сформульованих цілей необхідна державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників на основі формування ефективної регуляторної політики в аграрній сфері.

Література

1. Даниленко А.С. Роль реформування земельних відносин у розв'язанні соціально-економічних проблем розвитку українського села і сільських територій / А.С. Даниленко // Землевпорядний вісник. – 2005. – № 1. – С. 3-7.
2. Третяк А. М. Зміна пріоритетів земельної реформи у зв'язку з удосконаленням економічних відносин власності на землю / А. М. Третяк // Вісник аграрної науки. – 2008. – № 2. – С. 5-9.
3. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34-41.
4. Кривов В. М. Сучасні проблеми землекористування через економічні важелі / В. М. Кривов // Вісник аграрної науки. – 2008. – № 3. – С. 65-67.
5. Горлачук В. В. Управління земельними ресурсами : [навчальний посібник] / В. В. Горлачук, В. Г. В'юн, А. Я. Сохнич – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. – 316с.
6. Добряк Д. С. Класифікація та екологічнобезпечне використання сільськогосподарських угідь / Добряк Д. С. , Канаш О. П., Розумний І. А. – К.: Ін-т землеустрою УААН, 2001. – 308 с.
7. Микитенко І.А. Як працює гектар українських чорноземів / І.А. Микитенко // Землевпорядний вісник. – 2002. – № 4. – С. 30-34.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Горлачук В.В., 30.03.2009*

*Надійшла до редакції:
19.03.2009*